

Türk müzikisinde sadece devran sırasında okunmak üzere zikrin ritmine ve muhtevasına uygun şekilde bestelenen eserlere "devran ilâhileri" adı verilir. Devran zikrinde adım atmalar en önemli hareketi teşkil ettiğinden bu kısımda okunacak ilâhilere başlanırken eserin ayak temposuna uygun olması gerekir.

Dinî müzik repertuarında önemli bir yeri olan devran ilâhilerine şu eserler örnek gösterilebilir: Halvetîler, "Aşkın ile âşıklar yansın yâ Resûlellah" mısraıyla başlayan ilâhi ile devrana girerler. "Dolap niçin inilersin, derdim vardır inilerim" mısraı ile başlayan düyek usulünde ve rast makamındaki eser de devrana girerken okunur. Her mısraın sonunda "yâ hay" zikri tekrarlanır. Bu ilâhinin bir de nevâ ve uşşak bestesi vardır. Devrana kalkılırken okunan bir diğer eser de, "Ey âşıkân ey âşıkân illallah hû" mısraı ile başlayan hicaz ilâhidir. "Şûride vü şeydâ kılan yârin cemâlidir benî" mısraı ile başlayan ilâhi de Zekâi Dede tarafından hicaz, ferahnâk ve acem makamlarında düyek usulünde bestelenmiştir. Devranın başlarında ağır olarak söylenen "ism-i hû" bölümünde okunması en uygun olan ilâhi budur. Bu bölüm devam ederken okunan diğer bir ilâhi de, "Durmaz yanar vücudum âh etmeyip nideyim" mısraı ile başlayan düyek usulünde rast ve mâhur makamlarında bestelenmiş eserdir. "Gelin ey âşıklar gelin hû mevlâm hû" mısraıyla başlayan düyek usulündeki sabâ ilâhi de bu bölümdeki "ism-i hû"dan sonra okunur. Devranın sonlarına doğru "ism-i hay" zikrinin iyice hızlandığı sırada okunan eserlere, "Benem ol aşk bahresi denizler hayran bana" mısraı ile başlayan ağır düyek usulündeki sabâ ilâhi ile, "Allah Al-lah hüve rabbünâ yâ rahman" mısraı ile başlayan düyek usulünde sabâ ve nevâ makamlarında bestelenmiş cumhur ilâhisi örnek verilebilir. Rast makamında, "Ben dervişim diyene"; hicaz, mâhur, uşşak, bayatî makamlarında bestesi bulunan, "Gönül hayran oluptur aşk elinden"; sabâ makamında, "Arayı arayı bulsam izini"; nihâvend makamında, "Zâhid bizi ta'neyleme devranîyiz Halvetîyiz"; uşşak makamında, "Seyrimde bir şehre vardım"; segâh makamında, "Zâhidlere karşı bu dem dönsün bizim devrânımız"; evic makamında, "Devrân odur kim devrânı devr-i felek bilmez ola"; "Mevlân senin âşıkların devrân ederler hû ile" mısralarıyla başlayan ilâhiler sıkça okunan devran ilâhilerinden bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA:

Yahyâ Âgâh, *Fütûvve-i Edevât-ı Cehz-i Der-vîşân*, Yazmanın Nihat Azamat'taki Fotokopisi, s. 25; Cemâleddin Server Revnakoğlu'nun Özel Notları, Divan Edebiyatı Müzesi [İstanbul], nr. 137 (Dosya); a.mlf., "Yûnus'un Bestelenmiş İlâhileri Nerede ve Nasıl Okunurdu", *TY*, sy. 319 (1966), s. 128-139; Ergun, *Antoloji*, I, 11, 13; II, 480, 671-672; Şengel, *İlâhiler*, II, 52; III, 85; Töre, *İlâhiler*, V, 68; VII, 98, 118; Halil Bedî Yönetken, "Kıyamî Zikirler ve Türk Dinî Rakısları", *TFA*, sy. 156 (1962), s. 2775-2777; Halil Can, "Dinî Türk Musikisi Lügatı", *MM*, sy. 218 (1966), s. 56; a.mlf., "Tasavvuf / Tarikatlar Musikisi", a.e., sy. 295 (1974), s. 15-16; a.mlf., "Dinî Musikisi", a.e., sy. 309 (1975), s. 28; sy. 316 (1976), s. 19; H. Kâmil Yılmaz, "Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Semâ Risâlesi", *MÜİFD*, IV (1986), s. 283.

NURİ ÖZCAN

DEVRE ÇIKMA

Osmanlılar'da taşrada görev yapan idarecilerin çeşitli meseleler dolayısıyla kendi sorumluluk bölgelerini dolaşmalarını ifade eden bir tabir.

Bu tabire XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı kaynaklarında ve resmî belgelerinde "il / vilâyet üzerine çıkma", "gezüp gözetme", "gezüp yürüme" ve "devreyleme" şekillerinde rastlanır. Devre çıkma şeklinde terim anlamı kazanıp yaygın olarak kullanılması ise halkın büyük çapta şikâyetlerine yol açan bir zulüm ve suistimal kavramı haline geldiği XVI. yüzyılın sonlarından itibaren başlar.

Taşrada görev yapan ve "ehl-i örf" adıyla anılan beylerbeyi, sancak beyi ve bunların adamları, timar ve zeâmet sahipleri, subaşı, has voyvodaları asayiş sağlamak, merkezden gelen emirleri yerine getirmek ve bazı malî meseleleri halletmek veya teftiş bulunmak maksadıyla zaman zaman kendi idarî bölgelerini dolaşırlardı. Ancak bu hareket çok defa halkın şikâyetlerine yol açtığı için belirli bazı şartlara ve kaidelere bağlanmış, kanunnâmelere yer yer genel hükümler konularak bir düzen altına alınmaya çalışılmış, hatta suistimallerin çok arttığı dönemlerde geniş kapsamlı, adâletnâme denilen emir ve yasaknâmeler çıkarılmıştı.

Kanûnî Sultan Süleyman dönemine ait 1540 tarihli bir yasak hükmünde beylerbeyilerin ve sancak beylerinin has'larını toplamakla görevli voyvodalar, kadıların nahiyeledeki temsilcileri olan nâibler, zeâmet-timar sahipleriyle bunların adamları gibi daha alt derecedeki görevlilerin suistimalleri söz konusu edi-

lirken ne şekilde ve hangi gerekçelerle devre çıkabileceklerine de işaret edilmişti. Buna göre devre çıkma, ancak o yörede çok önemli bir meselenin başgöstermesi, vergilerin veya tahsil edilememiş rûsûmun toplanması, öşür olarak alınan mahsulün satılması, kadı veya nâibin hazır bulunmadığı veya ulaşamadığı uzak yerlerde meydana gelen hırsızlık ve cinayet olaylarında ahalinin gelip onlara başvurmaları gibi durumlarda mümkündü. Bunun dışında voyvodaların, her üç ayda bir vergilerini toplamakla yükümlü oldukları haslara ait yerlerdeki ahalinin durumunu yerinde görmek ve kontrol etmek üzere devre çıkabilecekleri de belirtiliyordu. Fakat bu sırada herhangi bir suistimale ve zulme meydan verilmemesi için voyvodaların yanında toprak kadılarının veya nahiye nâiblerinin bulunması şart koşulmaktaydı. Bu küçük rûtbeli idarecilerin dışında beylerbeyi, sancak beyi ve kadıların gerektiği hallerde köyleri dolaşmalarına herhangi bir sınırlama getirilmemişti.

Öte yandan kadıların kendi kazaları içindeki nahiyelelere vekil olarak tayin et-

Beylerbeyi ve sancak beylerinin devre çıkmalarının yasaklandığına dair 1 Receb 1018 (30 Eylül 1609) tarihli adâletnâme (BA, MD, nr. 78, s. 892)

tiği ve o nahiyede görülecek davalardan elde edilecek gelirleri iltizam usulü ile kendilerine bıraktığı nâibler ise ancak kadıların bulunmadığı hallerde, padişahın hasları ile ilgili hususlarda bir emir geldiğinde, anlaşmazlığa düşen davalıların isteği durumunda, vefat eden şahsın veresinin yaşının küçük olması dolayısıyla gönderilen emir uyarınca onun hissesinin korunması veya veresinin kendisine müracaat etmesi hallerinde ve voyvodalarla birlikte teftiş maksadıyla bulundukları yerden ayrılacaklardı. Bütün bu idarecilerin söz konusu görevlendirmeler dışında herhangi bir bahane ile devre çıkmaları yasaklanmıştı. Devre çıktıklarında da kalabalık maiyetle gitmemeleri, köylülerin rızasını almadan evlerine misafir olmamaları, parasını vermeksizin yiyecek, erzak, yem, hayvan vb. istememeleri gerektiği belirtilmişti.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru devletin içine düştüğü umumi zaafın bir sonucu olarak bu defa beylerbeyi, sancak beyi ve kadı gibi yüksek idareci zümrenin geçinebilmek ve kalabalıklaşan adamlarının (kapı halkı) ihtiyaçlarını karşılayabilmek için sık sık devre çıkıp "salgun" adı altında çeşitli vergiler koymaları, zorla para toplamaları, devre çıkma tabirini tamamiyle bir zulüm ve suistimal kavramı haline dönüştürdü. 1595 tarihli adâletnâmede vezirler, beylerbeyiler, voyvodalar, sancak beyleri, subaşılar, mülk ve vakıf köylerin zabıtları, emin, âmil gibi büyük küçük resmî görevlilerin on on beş atlı ile "il üzerine" çıktıkları, nâiblerin de kendilerine katıldıkları, uğradıkları köylerden bedava yiyecek ve yem alıp çeşitli bahanelerle para topladıkları belirtilerek bu hareket yasaklanmış; çok gerekli hallerde iki üç ayda bir ancak dört beş atlı ile devre çıkılabileceği, her neye ihtiyaç duyulursa satmak isteyen den ücreti ödenmek suretiyle alınabileceği, köylere inildiğinde köy halkının kendi rızası ile göstereceği boş evlerde kalılabileceği kaydedilmişti.

1609 tarihli genel adâletnâmede ise doğrudan doğruya devre çıkma ve bu bahane ile halka yapılan zulmün konu edilmiş olması, XVII. yüzyıl başlarında bu hareketin oldukça yaygınlaştığını gösterir. Bunda Anadolu'yu altüst eden iç karışıklıklar (Celâlî isyanları) dolayısıyla mahallî idarecilerin, hatta merkezden görevlendirilen vezirlerin kalabalık maiyetleriyle eşkiya takibine çıkmalarının da büyük rolü olmuş, bir taraftan Celâlî

eşkiyasının saldırıları, öte yandan bizzat devlet görevlilerinin aşırı istekleri halkın şikâyetlerine, hatta yerlerini yurtlarını terketmelerine yol açmıştı. Nitekim 1609 tarihli adâletnâmede, 200-300 atlı ile devre çıkan beylerbeyi, sancak beyi ve voyvodaların halktan "kan öşrü", at, katır, deve, çeşitli malzeme, arpa, saman, odun, ot, koyun, kuzu, tavuk, yağ, bal alıp bunlara benzer salgunlar saldıkları, gerek Celâlî eşkiyasının gerekse bunların zulmü yüzünden köylerin boşaldığı, boşalan köylerin arazi ve çiftliklerinin devlet görevlileri tarafından satın alındığı, bu kanunsuz hareketlerin şiddetle yasaklandığı, çiftliklerin ve arazilerin derhal sahiplerine geri verilmesi veya terk edilmesi gerektiği, emre uymayanların cezalandırılacağı belirtilmekteydi.

Bu kesin yasaklamalara ve alınan sert tedbirlere rağmen devir bahanesiyle suistimaller sürmüştü, hatta devre çıkma, halka çeşitli adlar altında **tekâlif**-i şâkka cinsinden vergiler salma ve bunları toplama vasıtası haline gelmişti. Nitekim resmî belgelere göre devir sırasında zorla ikamet etme, yiyecek, yem ve hayvan talebinden başka salınan keyfî vergiler selâmlık, kaftan-bahâ, nal-bahâ, divan ağırlığı, çizme-bahâ, konak akçesi, göçek akçesi, çubuk akçesi, diyet öşrü, devir akçesi, kethüdâlık akçesi, ambar akçesi, deve kirası, huddâm akçesi, kazık akçesi, düzenlik akçesi gibi çok çeşitli adlar taşımaktaydı.

Mülkî ve askerî idarecilerin yanında adaletin temsilcisi olan kadılar da özellikle XVII. yüzyılın başlarından itibaren sadece mal ve para toplamak maksadıyla sık sık devre çıkmaya başladılar. Uzun bir süre işsiz bekledikten sonra kısa bir dönem için tayin edilen kadıların bir kısmı ancak keşif maksadıyla veya davacıların isteğiyle devre çıkmaları gerekirken fırsat buldukça devre çıkarlar, gezici mahkemeler kurup dava görürler, haksız para ve mal toplarlar ve bundan sonraki hayatlarını garanti altına almayı çalışırlardı. Bunların herhangi bir haksızlığın veya eşkiyalığın teftişi için merkezden gelen emirleri öne sürerek **me-hâyif teftişi*** ve umumi teftiş adı altında devre çıkıp türlü suistimallerde bulunmaları, hem eşkiya saldırıları hem de ehl-i örf baskıları karşısında halkın tek dayanağı olan adalet mekanizmasına karşı genel planda bir güvensizliğe yol açmaktaydı. Büyük küçük bütün mahallî idarecilerin sadece salgun salmak ve para toplamak için çeşitli bahanelerle

devre çıkmalarının şiddetle yasaklanmasına ve tebaanın her türlü zulüm ve haksızlıktan korunmasında büyük bir hassasiyet gösterilmesine rağmen bu tür uygulamalar, bozuk sosyal ve iktisadî şartların da tesiriyle, XVII ve XVIII. yüzyıl boyunca sürmüştü, XIX. yüzyılda daha değişik bir mahiyet kazanmıştı (bk. Şânizâde, II, 266). Bu tür haksız talepler, zamanla halkla devleti karşı karşıya getirerek sosyal yapıyı derinden sarsan önemli gelişmelere de sebep olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA :

Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Huzû'l-mülûk (haz. Yaşar Yücel), Ankara 1988, s. 196; Şânizâde, *Tarih*, II, 266; Barkan, *Kanunlar*, s. 317, 323-324; Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan*, s. 102, 111, 116-117, 119-121, 136-139, 208, 216, 292, 369, 405-406; a.mlf., *XVIII. ve XIX. Asırlarda Saruhan*, s. 112-113, 191-195; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 130-133, 473-480; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adlî Rüşvet)*, Ankara 1969, s. 127; a.mlf., *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*, Ankara 1972, s. 16-17; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâlî İsyanları*, Ankara 1975, s. 242-254, 296-297, 302-307; Halil İnalık, "Adâletnâmeler", *TTK Belgeler*, II/3-4 (1967), s. 49-145; Avdo Suçeska, "Bosna Eyâleti'nde Tekâlif-i Şakka", *TED*, XII (1982), s. 755-762.

FERİDUN EMECEN

DEVİRİYE

(دوریه)

Fars ve özellikle Türk edebiyatında İslâm tasavvufundaki devir anlayışını işleyen manzumelere verilen ad.

Devriyyeler devir* nazariyesinin, İran ve Türk tasavvuf edebiyatlarının yanı sıra özellikle tekke, halk ve Bektaşî edebiyatlarına ait değişik nazım şekilleriyle ifade edilmesinden meydana gelmiştir. Ayrıca klasik Fars ve Türk edebiyatlarına ait çeşitli metinlerle çok defa gazel ve kasidelerde bu nazariyeyi bazan bütününüyle, ekseriya dolaylı olarak işleyen örneklerle rastlanmakla beraber bunların sayısı azdır.

360 derecelik bir daire şeklinde izah edilen ve ortasından geçen "hatt-ı mevhûm" denilen düz çizgi ile 180 derecelik iki kavse ayrılacak iki safhada anlatılan devir anlayışının (*Mârifetnâme*, s. 30' dan alınan şekli için aş. bk.) başlangıçtan itibaren ortaya çıkan birinci devresine "mebde" adı verildiği gibi 180 derecelik bir yay halindeki bu kısma "kavs-i nüzûl" de denilmektedir. Vücûd-ı mutlak-tan ayrılan nûr-ı ilâhînin âlem-i süflî olan